

Az ő-zéssel kapcsolatos pedagógusi attitűdök a SZÖSZI néhány interjújában*

BERENTE ANIKÓ

1. Bevezetés

A Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (SZÖSZI) olyan nagyszabású városi vizsgálat volt 2012 és 2016 között, amelynek során 165 szociolingvisztikai interjút rögzítettek a 165 ezer lakosú Szegeden. Ezek közül volt néhány olyan beszélgetés, amelyek általános iskolai, középiskolai/gimnáziumi, valamint egyetemi tanárokkal készültek. A kutatás részletes leírásáról és az első eredményekről lásd a Szeged nyelve a 21. század elején című kötetet (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016).

A tanulmány 8 kiválasztott pedagógus¹ interjúját kívánja elemezni. Azért tartom fontosnak ezen beszélgetések vizsgálatát, mert az iskola az a közeg, ahol módszeres anyanyelvoktatás zajlik, és meghatározó szerepe lehet a diákok nyelvjárásokhoz, nyelvváltozatokhoz kapcsolódó attitűdjeinek alakulásában is. Ahogy DANCZI ANNAMÁRIA (2011) kutatásából kiderül, a pedagógusoknak lehetőségük van arra, hogy a diákok nyelvjárásokhoz kapcsolódó attitűdjeit pozitív irányba mozdítsák el, mint ahogy ez a kürti általános iskolában is történt. Többnyire azonban nem ez érzékelhető: inkább a felcserélő, semmint a hozzáadó, támogató attitűd jellemző a diákok oktatásában, holott az utóbbi lenne a kívánatos (erről több helyen is olvashatunk, pl. KONTRA 2005, 2006). Az elemzett interjúk adatai tehát ehhez a kérdéskörhöz nyújthatnak újabb adalékokat a pedagógusoknak az interjú során használt nyelvváltozatai és önbevalláson alapuló attitűdjei alapján.

* A tanulmány a 26. Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete Kongresszus Attitűd és nyelvhasználat a Szögedi szociolingvisztikai interjúkban című műhelyében tartott előadás írott, szerkesztett változata (Pécs, 2017. augusztus 30.–szeptember 1.). A kutatással kapcsolatban előadást tartott továbbá Kontra Miklós, Németh Miklós és Sinkovics Balázs. Kontra Miklós és Molnár Mária tanulmánya a Forrás 2018 januári számában (50/1: 116–120), Németh Miklós, valamint Sinkovics Balázs írása (2017) jelen kötetben jelenik meg.

¹ Ahogy látni fogjuk, B134N kissé kilóg a sorból: noha van pedagógusi tapasztalata, nem ezzel foglalkozott egész életében. 10 évig tanított, majd könyvtárosként helyezkedett el.

Fontos még azt is kiemelni, hogy a pedagógusokkal rögzített interjúk során ugyanazok a kérdések hangzottak el, mint a kutatás többi adatközlőjével készítették során, tehát nem készült a tanárok részére külön kérdéssor, amely az egyes jelenségekhez kapcsolódó vélekedéseket módszeresen feltárhatta volna. Ez abból a szempontból nyilvánvalóan problematikus, hogy nem feltétlenül derült ki mindenütt közvetlenül a tanításra vonatkozó információ (pl. tanári javítások megvalósulása). Ennek ellenére nem tekinthető haszontalannak az interjúk elemzése, hiszen a kutatás kérdései részletesen igyekeztek feltárni a nyelvi attitűdöket és a nyelvjárás(ok)ról alkotott véleményeket. Megjegyzendő továbbá, hogy az itt bemutatni kívánt állásfoglalások, megállapítások nem egy rétegzett reprezentatív pedagógusminta vizsgálatán alapszanak, illetve további interjúk elemzése is lehetséges a SZÖSZI-ben, vagyis a téma tanulmányozása a későbbiekben több szempontból is folytatható, bővíthető. Eredetileg arra is kíváncsi voltam, hogy az aktív és a nyugdíjas pedagógusok eltérően vagy hasonlóan gondolkodnak-e az alább feltüntetett kérdéseket illetően. Előljáróban azonban már itt utalok arra, hogy nagyon egybehangzó beszámolókat, szemléletmódokat tapasztaltam, így a válaszokat nem az aktív, illetve nyugdíjas pedagógus csoportosítás szerint mutatom majd be.

2. Az adatközlők

A vizsgált interjúk adatközlőinek kódjai a következők: A22N, B134N, K19F, K41F, K46N, K48N, K59N, K60N. Az adatközlők hanganyagának összerjedelme 1295 perc. Az interjúk hossza változó, a másfél órától a három és fél óráig terjednek. Nemek szerint hat nő és két férfi interjújáról van szó.² A nyolc adatközlőből négyen nyugdíjasok (A22N, B134N, K19F, K41F), négyen pedig aktív pedagógusok voltak az interjú készítésekor (K46N, K48N, K59N, K60N). Hárman általános iskolában (A22N, K59N, K60N), hárman szakiskolában vagy gimnáziumban (B134N, K46N, K48N), ketten pedig egyetemen (K19F, K41F) tanítanak, tanítottak.

Mielőtt rátérnék a különböző kérdésekre adott válaszokra, érdemes kicsit alaposabban is bemutatni az elemzett interjúk adatközlőinek legfontosabb adatait.

A22N 2006 óta nyugalmazott pedagógusnő, aki 1944-ben született Rontón, 1945-ig Nagyváradon élt. Apai részről a család tősgyökeres szegedi, a háború után tértek vissza Szegedre, ezután az adatközlő egész életében Alsóvároson élt. Az általános iskolát, a középiskolát és a főiskolát is Szegeden végezte. Kezdetben általános iskolában tanított alsó tagozatban, a munkaévek utolsó 25 évében

² Erre utal az adatközlők kódjában az N és az F betű.

iskolavezető volt Klebelsberg-telepen.³ Az interjú jelentős részében ő is használta *ő-ző* nyelvjárását a terepmunkással beszélgetve.⁴

K59N 1955-ben Szegeden született nő. Az általános iskolát és a gimnáziumot Szegeden végezte el, majd három évig élt Baján, amikor a tanítóképzőbe járt. A főiskola után két évig Fölsővároson tanított, majd egy alsóvárosi általános iskolában helyezkedett el. Az interjú készítésekor éppen nyugdíjazás előtt állt. Az interjú során kis mértékben *ő-zött*, saját bevallása szerint az iskolában a gyerekekhez és munkatársaihoz szólva is használ néhány *ő-ző* kifejezést (az *embör-t* és a *gyerök-öt* említette példaként), mert szépnek tartja ezeket, de alapvetően nem a nyelvjárási elemek vannak nála túlsúlyban.

K60N 1970-ben Szegeden született nő, aki jelenleg hitoktató egy plébánián, illetve a környező falvak iskoláiban. Elvégezte a magyar-történelem szakot is, majd teológiát tanult a Hittudományi Főiskolán, végezetül pedig egyetemi diplomát szerzett etikából. Saját bevallása szerint ismeri az *ő-ző* nyelvjárást, de csak édesanyjával beszélt *ő-zősebben*. Öt gyermekével viszont nem használja, kizárólag akkor mond *ő-ző* alakokat, amikor mérges. Ilyenkor a gyerekei mindig megjegyzik: *ezt máshogy mondtad*. Az interjú során a sztenderdhez közel álló változatot beszélte, de olykor kimondott másfajta alakokat is, melyek Szegeden és környékén is jellemzőek (*gyerökeim, sē, városbul, akkó, má*).

K41F 1942-ben Hódmezővásárhelyen született, nyugalmazott férfi pedagógus. Hódmezővásárhelyen érettségizett, majd Budapesten filozófia-történelem szakot végzett, 1971-ben doktori fokozatot szerzett. A Szegedi Tudományegyetemen filozófiát és szociológiát oktatott, PhD-programok vezetője volt, valamint különböző térségi programok szervezésében, vezetésében rendszeresen vállalt feladatot. Saját bevallása szerint tud *ő-zni*, de rendszeresen csak édesanyjával kommunikálva használta nyelvjárását, minden más esetben a sztenderd változatot beszélte. Ettől nem tért el akkor sem, amikor az *ő-ző* terepmunkással beszélgetett, csupán egyszer használt az interjú második órájában egy *említötte*⁵ alakot.

K46N 1975-ben született nő, aki Földeákon nőtt föl, ott járt általános iskolába is. A gimnáziumot Hódmezővásárhelyen végezte el, majd egy évig Veszprémben tanult vegyészmérnök szakon. Ezután visszaköltözött Szegedre, ahol elvé-

³ Klebelsberg-telep Szeged délnyugati részén található, Alsóvárostól a vasúti töltés választja el. Alsóváros Szeged egyik legrégebbi városrésze, amelyről sokan úgy vélik, ott jobban megőrződött az *ő-ző* nyelvváltozat.

⁴ Ez alól kivétel volt néhány modul, például a család és a halálveszedelem. Ez egyébként tartogat érdekességeket: úgy tartják, ezek azok a modulok a szociolingvisztikai interjúkban, melyekben erősebben jelentkezik az adatközlő vernakuláris nyelvhasználata. A22-nél ez éppen fordítva valósul meg: a játék modulban például egy gyermekkori, saját maga által kreált mondókát is előad, melyet szintén nem *ő-ző* változatban mesél el.

⁵ Ez az önmagát monitorozó figyelem csökkenésével is magyarázható.

gezte a magyar–biológia, majd a Hittudományi Főiskolán a hit- és etikatanár szakpárt is. Több mint 10 éve Szeged egyik jó hírű gimnáziumában tanít. Saját bevallása szerint tud *ő-zni*, de a családból is csak a szüleiivel érintkezve szokott így megszólalni, saját gyermekeivel való kommunikációjában viszont már nem jelenik meg a nyelvjárása. Azokkal a gyermekkori barátaival sem használja, akikkel annak idején még *ő-zve* beszélgetett. Az interjú során szinte végig a sztenderdhez közel álló változatot használta, csupán a sztenderdben is váltakozó alakok labiális megfelelői (pl. *csöndes*), néhány metanyelvi adat,⁶ és a *fölnőtt*⁷ kétszeri előfordulása mutatható ki nála.

K48N Pusztaszeren született 1958-ban. 14 éves korában került Szegedre, az egyetemet is itt végezte el, a két településen kívül sehol nem élt huzamosabb ideig. 32 éves munkatapasztalattal rendelkezik, jelenleg egy szintén jó hírű gimnáziumban oktat magyart és történelmet. Iskolái felsorolásakor említi, hogy az egyetemen általános nyelvészeti tanulmányokat is folytatott. A nyelvjárásban beszélő terepmunkással az adatközlő végig használta *ő-ző* anyanyelvjárását.⁸

B134N kiskundorozsmai⁹ származású, 1945-ben született nő. Az általános iskolát Dorozsmán, a középiskolát Szegeden végezte el. 10 évig adminisztrátor volt a Szegedi Textilműveknél, levelező tagozaton szerzett mellette magyar szakos tanári diplomát, majd a Textilművek tagiskolájában oktatott. 10 évvel később elvégezte a könyvtár szakot is, így iskolai könyvtárosként helyezkedett el. 1991 óta rokkantnyugdíjas. B134N önbevallása szerint a dorozsmai az anyanyelvjárása, ezért nem beszél a szegedi *ő-ző* változatot. Dorozsmán a zárt *ë* jellemző, de már ezt is csak ritkán használja, leginkább olyankor, amikor családtagokkal, régi ismerősökkel beszélget. Az interjú során nem használta vernakuláris nyelvváltozatát.

K19F 1929-ben Dévaványán született férfi, 18 éves koráig élt szülővárosában. A tanítóképzőt Gyulán végezte el, egy évig Alsóvadászon töltötte tanítási gyakorlatát, majd a Szegedi Tudományegyetemen elvégezte a földrajz–geológia

⁶ Az interjú azon részében, ahol azt kellett elmesélniük az adatközlőknek, hogy hogyan kötik meg a cipőfüzőjüket, megjegyzi, hogy ezt *ő-zve* mondja el, *mert nagyon jó így*. S valóban az *ő-ző* változatot használta ekkor.

⁷ A *fölnőtt* esetében nem a *fel* igeekötő sztenderdben is váltakozó alakjának labiális megvalósulásáról van szó, hanem inkább már egy lexikalizálódott, de még nem elhomályosult alaknak a nyelvjárási formájáról. Tehát létezhet olyan beszélő, aki igeekötőként rendszeresen *föl-t* mond, de a *fölnőtt* szót mindig ebben a formában használja.

⁸ Az interjú speciális körülmények között készült, ugyanis a terepmunkás a kutatás általános gyakorlatától eltérően nem az adatközlő otthonában, hanem abban a gimnáziumban vette fel két részletben (két különböző napon) a beszélgetést, ahol K48N tanít. Úgy tűnik, a helyszín nem befolyásolta az adatközlő nyelvi viselkedését.

⁹ Kiskundorozsma ma Szeged egyik városrésze, de megőrizte palócos-jászos nyelvjárássziget jellegét. A dorozsmai adatközlők nyelvhasználatáról lásd részletesebben NÉMETH MIKLÓS tanulmányát (2017) ugyanebben a kötetben.

szakot. Rövid ideig egy kunszentmártoni gimnáziumban helyezkedett el mint földrajztanár. Szegedre 1959-ben került vissza, 1999-ig oktatott az egyetemen. Az interjú során elvéve használt nyelvjárási alakokat (pl. *errül*), de az *ö-zés* — a sztenderdben is váltakozó labiális formákat nem számítva — egyáltalán nem jelenik meg nála, ami születési helyéből kifolyólag érthető is. Azt mondja, alföldiesen beszél, bár nem egyértelmű, hogy ezen mit is ért pontosan. Mindenesetre az interjú nyelvi, metanyelvi és attitűdbeli adatai alapján úgy tűnik, nem az *ö-ző* beszédet érti rajta.

Összesítve tehát hárman (A22N, K59N, K60) Szegeden születtek és/vagy nevelkedtek, hárman (K41F, K46N, K48N) a Szegedhez viszonylag közel eső *ö-ző* területekről, egy adatközlő (B134N) a Szeged melletti palócos-jászos nyelvjárászigetről, egy adatközlő (K19F) pedig a Szegedtől több mint 100 km-re lévő Dévaványáról származik.

3. A nyelvhasználatra és attitűdökre vonatkozó kérdések

Az interjúkban több helyen is elhangzottak a nyelvhasználatra, nyelvi vélekedésekre vonatkozó kérdések, melyek közül a legfontosabbakat és az ezekre kapott válaszokat az alábbiakban mutatom be abban a sorrendben, hogy szegedi, Szeged környéki vagy máshonnan származó adatközlőről van-e szó.

3.1. „Amikor általános iskolás volt, ugyanúgy beszélt, mint a többi gyerekek?”

A22N adatközlő elmesélte, hogy mindenki a szegedi nyelvjárást beszélte, emlékei szerint soha semmilyen megszólás nem érte sem őt, sem mászt a nyelvhasználat miatt. Azt viszont megemlíti, hogy a magyarórákon vagy dolgozatírás közben soha nem jelent meg az emblemikus *ö* hang vagy betű.

K59N is hasonlóképpen emlékszik gyermekkorára, bár megemlíti, hogy régebben ő maga is jobban *ö-zött*, mint most. Az általános iskolában is mindenki a tájszólást használta, nem is történt emiatt megszólás, szemben a *mekegőkkel*,¹⁰ akiket a diákok kicsúfoltak eltérő beszédük miatt. Később, a középiskolában kezdett a *köznyelv*-hez alkalmazkodni, mert *muszáj volt*. Elmondja, hogy a középiskolai tanárai közül csak az osztályfőnöke használta az *ö-ző* nyelvváltozatot, de csak bizonyos helyzetekben, erről azonban több nem derül ki.

K60N gyermekkorában *ö-zött*, de nyári táborozáskor rossz élmény érte: a pesti gyerekek kinevették, mert *nem tudták, hogy mi ez*. Ez az eset annyira bántotta, hogy a tábor után mindig nagyon figyelt rá, hogy ne beszéljen nyelvjárásban. Az interjú ezen részében egyébként az iskolai élményekről számolt be, és többes számban beszélt, tehát valószínűsíthető, hogy a kortársak beszédére is ez volt jellemző. Azt is mondta, hogy az iskolában senki sem tiltotta az *ö-zést*,

¹⁰ BÁLINT SÁNDOR Szegedi szótára (SzegSz.) szerint *mekeg* az, aki: „1. ’mek hangot ad’, 2. ’akadozva beszél’, 3. ’urasan, nem *ö-zve* beszél paraszt létére”.

mégsem használták ezt a nyelvváltozatot. Ezt ő nem tudatos viselkedésként értékelte.

A Szeged környékéről származó K41F elmesélte, hogy náluk családi körben használatos volt az *ö*, édesanyjával annak haláláig *ö*-zve beszélt. Gyermekként nyaranta úttörőtáborokban vett részt, ahol először találkozott az *e*-zö beszéd-móddal, melyet igyekezett is átvenni. Hazatérve a szülei azonban azzal fogadták, hogy *ne mekegjél már*. Azt is elárulja, hogy ekkor még az *e*-zö nyelvváltozat számára alternatív választás volt, később azonban praktikusnak, illeszkedőnek, sőt díszítő jellegűnek tartotta, vagyis ez a nyelvváltozat volt az, amely szerinte illett ahhoz a közegehez, ahol később tanult, dolgozott.

K46N elmesélte, hogy Földeákon mindenki ugyanúgy beszélt gyermekkorában, sőt Hódmezővásárhelyen a középiskolában még a tanárok is *ö*-zve beszéltek. Ha máshonnan került oda egy oktató, aki másképp beszélt, elfogadták. Kise kilépvé már a gyermekkori emlékekből elmesélte, hogy Veszprémben egy évig tanult a főiskolán, ahol mindenki másképpen beszélt, mint ő, ott kezdte el ő is használni az *e*-zö nyelvváltozatot. Ezt megtartotta a szegedi egyetemi évek alatt is, bár kiemelte, hogy a tájszavakat ugyanúgy használta tovább. Elmesélt egy buszos történetet is, amikor egy idős bácsi megdicsérte őt a szép beszédéért, tudniillik hogy szegedi létére *nem beszél parasztosan*. Ez nagyon rosszul érintette az adatközlőt, hiszen ezt a megjegyzést egész családjára nézve sértőnek érezte.

K48N emlékei hasonlóak, Pusztaszeren náluk is mindenki *ö*-zött a faluban, így ott soha nem is érte megszólás. Az *ö*-zés egyedül az iskolában nem működött: a tanárokkal *e*-ztek a gyerekek az órán, de azon kívül is, pl. ha utcán találkoztak velük. A pedagógusok felhívták a diákok figyelmét, hogy *ne beszélj csúnyán, beszélj szépen*. Az interjú ezen pontján egyértelműen kiderült, hogy a szép a sztenderd nyelvváltozatot, a csúnya pedig a nyelvjárást jelentette tanáraik fölfogásában.

B134N is hasonlóról számolt be, de az ő esetében nem az *ö*-zés, hanem az említett kiskundorozsmai *ë*-zés volt meghatározó az általános iskolában. Később a középiskolában éppen az *ë* használata miatt ki is nevték őt, ez pedig arra ösztönözte, hogy tudatosan figyeljen beszédének megváltoztatására. Elárulta, hogy a középiskolás élményen kívül az is befolyásolta, hogy tanárnak készült: *az egyetemi évek alatt nyilvánvaló, hogy nem tehetem meg, hogy nem változtatok a beszédmodoromon*. A terepmunkás kérdésére, miszerint mi történt volna, ha nem változtat a beszédén, azt válaszolta, hogy nem hiszi, hogy *probléma lett volna, bár ott [az egyetemen] senki nem beszélt úgy*. A másfajta nyelvhasználatot gyermekkorában egyébként ő is kifigurázta, ugyanis egy pesti barátnőjét megszólta, mert *mindent erőszakosan e betűvel mondott*.

A nem szegedi származású K19F azt állította, hogy Dévaványán mindenki ugyanúgy beszélt, állítása szerint alföldiesen, de ahogy korábban utaltam már

rá, az nem derült ki, milyen nyelvi jegyekben érhető tetten ez a nyelvváltozat. Azt állítja, *hogyan elég normálisan tanultam meg beszélni, az r betűt is jól mondtam*, sőt nagyon figyelte már kicsi korában a felnőttek beszédét. Az általános iskola első két osztályában a tanítónő rendszeresen kiállította őket az osztály elé szavalni, ha valamit esetleg nem jól mondtak, akkor a tanítónő szünetet tartott, és kijavította őket, sőt otthon is gyakorolniuk kellett a gyerekeknek. Az sajnos nem derül ki, hogy pontosan milyen jellegű javításokat kell itt ez alatt érteni. Saját megfigyelése alapján gyermekkorához képest csak a hangerő, hanglejtés tekintetében van változás: megtanulta, hogyan kell beszélni annak érdekében, hogy egy egész teremnyi hallgató jól értse a beszédét. Megjegyezte, hogy ő nem szokta még a szavak végét sem *elharapni*.

3.2. „Van-é szegedi beszéd?”

Természetesen arra is kíváncsiak voltunk, hogy mit gondolnak az adatközlők az *ö-zésről*, milyen a viszonyuk hozzá. Itt is először azokra az adatközlőkre térek ki, akik beszélnek vagy valaha beszéltek a szegedi vagy Szeged környéki nyelvjárást.

A22N magánbeszélgetései során mindig az *ö-zést* használta, de amikor ki kellett a szülők elé állnia vagy beszédet kellett tartania, akkor nem *ö-zött*, a váltás pedig soha nem okozott gondot. Ez alapján úgy tűnik, voltak olyan helyzetek, amikor nem tartotta helyesnek az *ö-ző* változat használatát. Megjegyezte, hogy *ha mög tiszta szívű gyűn, akkó azt mög nem kontrollálom, me az úgy van rőndjén*. Beszélte arról is, hogy amikor számára szimpatikus emberekkel vagy hasonló korúakkal beszélget, akkor szabadon lehet az *ö-ző* nyelvváltozatot használni, így vélhetően a fentebbi idézet ezekre a szituációkra vonatkozhat. A saját beszédére kapott visszajelzésekre is utalt, elárulta, hogy mindig kedves reakciókat kapott, amikor *ö-zve* beszélt: *milyen szépen beszélsz!*

K59N szépnak tartja az *ö-zést*, ő maga nagyon szereti az ízes szavakat, közmondásokat, szólásokat, és nagyon fontosnak tartja az értékek megőrzését. Ugyanakkor némi ellentmondás fedezhető fel akkor, amikor azt állítja, hogy az intelligensebb ember átformálja az örökségét aszerint, hogy mit kíván a munkája. Ennek következménye szerinte az, hogy kopik a nyelvi örökség, a nyelvjárást, bár az alapjai soha nem tűnnek el az ember beszédéből.

K60N szeretné, ha ugyanúgy tudná használni a nyelvjárást, mint gyermekkorában, de erre ma már nem képes. Megemlítette, hogy néha azt gondolja, *ö-zve* beszél még most is, de azt sem tartja kizártnak, hogy csak úgy hiszi, éppen nyelvjárásban beszél. Ez azt mutatja, hogy nyelvhasználatát tekintve kevésbé tudatos.

A hódmezővásárhelyi származású K41F szereti az *ö-ző* változatot, mert nem erőszakolt, a nyelvi kultúrát differenciálja, gazdagítja, szépi. Elmesélte azt is, hogy konferenciákon identifikáló jelleggel használ néha *ö-ző* szavakat, hogy

kiemelje *szögediségét*, bár azt is megjegyezte, hogy Pesten ezt nem teszi, mert ott ezt nem nézik jó szemmel. Családi körben olykor használnak helyi jellegzetességeket, bár példát nem említett rá. Ugyanakkor az is egyértelműen kiderül, hogy többnyire otthon is a sztenderdhez közel álló változatot használják a mindennapi kommunikáció során.

K46N szerint az *ö*-zés érték, saját magára úgy tekint, mint aki gyakorlatilag két nyelvet tud. Számára elfogadható, ha valaki ezt a nyelvhasználatot részesíti előnyben, bár megjegyezte, hogy a beszéd alapján gyorsan megítélhetik az embert mások. Magára nézve rossz szokásnak tartja, hogy a *köznyelv*-et használja, mert ezzel gyakorlatilag elárulja azt, ami a sajátja. Szerinte az iskolákban a tanárok nem megfelelően közvetítik, hogy nem baj, ha *ö*-zve beszél a diák.

K48N elmondta, hogy régen volt egy erős nyomás, hogy mindenki tanulja meg a köznyelvet, és tudja is azt használni. Ezt alapvetően nem tartja rossznak, hiszen fel kellett rá készülniük, hogy nem *ö*-zve fognak nekik majd válaszolni. Ez beleillik abba az elképzelésbe, amiről SÁNDOR KLÁRA is ír, tudniillik „hogy a nyelvi diszkrimináció létezik, és nem tenni kell ellene, hanem föl kell készíteni rá az embereket, hogy van” (2001: 250). K48N azt is megemlítette viszont, hogy a nyelvjárással sokkal színesebb lenne a nyelv, sőt *ö* maga is úgy gomdolja, hogy otthon vagy a falujában, Pusztaszeren is furcsán néznének rá, ha *a városi nyekergő nyelven* szólalna meg. A városi nyelv kapcsán nem egészen egyértelmű, de valószínűsíthető, hogy Szegedre gondol. Ugyanakkor kitért arra is, hogy azoktól, akik nem beszélnek az *ö*-zést, mert az ország más táján nőttek föl, de Szegedre költöztek, *a nyelvi illem azt kívánná, hogy legalább egy kicsit érintse meg őket ez a nyelv.*

Két olyan adatközlő volt, aki nem beszél a szegedi vagy Szeged környéki nyelvjárást, egyikük szépnak tartja ezt a nyelvjárást, a másik adatközlő esetében viszont nem tudunk egyértelmű válaszokat megfogalmazni. B134N-nek tetszik az *ö*-zés, sőt azt is megjegyzi a helyesség tesztnél, hogy mind az *ö*-ző, mind az *e*-ző változat helyes a saját nyelvi közegében. Ez azt is jelenti, hogy — hasonlóan a többi adatközlőhöz — úgy véli, van olyan szituáció, amikor vagy az egyik, vagy a másik használata tekinthető helyénvalónak. K19F esetében nem derül ki egyértelműen, hogy mi a véleménye az *ö*-zésről, de közvetve a nyelvjárásokra van utalás: a térképes feladatnál, ahol azt kellett bejelölniük az adatközlőknek, hogy „Hol beszélnek ugyanúgy az emberek, mint Ön?”, azt válaszolta, hogy Szegeden több a jó, azaz aki úgy beszél, mint *ö*. Mivel K19F a sztenderdhez közel álló változatot beszél saját bevallása szerint, ez alapján úgy tűnik, szerinte Szegeden inkább a sztenderd változat a jellemző. K19F azt is kiemeli, hogy más területeken (Hódmezővásárhely, Szombathely, Sopron, Salgótarján) többen vannak, akik *másként mondanak szavakat, más hangokkal, mondhatnám úgy is, hogy parasztosabban.*

3.3. „Van-é pesti beszéd? Mit gondol a pesti beszédről? Mibe tér el a szegeditől?”

A pesti beszédet hatan az *ö*-zés szempontjából írták le, van, aki valamilyen negatív tartalmat is társított hozzá. A22N csak annyit jegyzett meg, hogy Budapesten *e*-znek, B134N viszont részletesebben kifejtette, mit gondol erről. Szerinte a budapesti nyelvváltozat áll a legközelebb az irodalmi nyelvhez. Úgy véli, falusi környezetben lehet a pesti beszédnek jelentősége, mert ott azért használhatják az *e*-zést, hogy kitűnjenek az emberek a többiek közül. Megjegyezte, hogy a mekegés a pestiekre jellemző. K41F elmondta, hogy Pesten a vidékiséget kapcsolják az *ö*-zéshez, ő maga egész életében küzdött a Pest–vidék megkülönböztetés ellen. Elmondta, hogy *a humánumnak és kultúrának a vidék is gazdája, sőt nagyobb gazdája, mint a pöffeteg magatartásuaké* (itt egyértelműen a pestiekre vonatkoztatja ezt), illetve megjegyzi, hogy jellemző rájuk még az urizálás. K46N *kecskebeszédnek* tartja a pesti rokonai beszédét, jókat szokott derülni rajta. K59N is megemlítette a pesti beszéd kapcsán, hogy gyermekkorában *mekegés*-nek nevezték, csúfolták is, de aztán kénytelenek voltak ők is ezt használni. K60N egyenesen sivárnak minősíti, mert sok benne az *e* hang, jellemzően használja a *finomkodó, színtelen* szavakat is. Megállapítja, hogy *sajnos mi is azt csináljuk*, de nem tartja szépnek, mert mindent beolvaszt.

Adatközlőink közül ketten nem az *ö*-zés alapján mondták el véleményüket, de itt is negatív tartalmakat említettek vele kapcsolatban. K19F úgy érzékeli, hogy hangszínből, hangsúlyban van különbség a pesti beszédet illetően, mintha *urasan, nyávigósan* beszélnének, összességében véve nagyon vegyesnek tartja. K48N viszont a többi adatközlővel ellentétben egyenesen azt állítja, hogy nincs pesti beszéd. Ő inkább hangsúlyeltolódásról beszélt, szerinte a hanglejtésben *vannak nyafkaságok*. Jellemző a gyors beszéd, hadarás, sok hezitálás, de megjegyyezte, hogy ezek nemcsak Pesten jellemzőek, hanem máshol is, csak Pesten sűrítettebben jelentkeznek ezek a jelenségek.

3.4. „Hol beszélnek a legszebben magyarul? És a legcsúnyábban?”

Az is nagyon érdekes, hogy hogyan ítélik meg az adatközlők a különböző nyelvjárásokat, nyelvváltozatokat, így a fentebbi kérdések is elhangzottak a nyelv modul megfelelő helyén. A nyolc adatközlőből hat esetben kaptunk válaszokat. A Szegeden vagy Szeged környékén született és nevelkedett adatközlők közül hárman Szegedet is említették a legszebb beszéd kapcsán, ez alól csak B134N és K41F adatközlőnk tekinthető kivételnek. K46N szerint Szegeden, Székelyföldön és a palóc területeken beszélnek a legszebben, ugyanakkor kiemeli azt is, hogy nyelvjárásban szerinte mindegyik szép, nem is tudna csúnyát mondani. K48N ugyancsak a szegedi és Szeged környékbeli, valamint a palóc nyelvváltozatot emelte ki, de ő sem tudna csúnyát említeni. K60N a szegedi és az erdélyi nyelvváltozatot mondta a legszebbnek, legcsúnyábbnak pedig az

i-zést, mert az *i*-zés szerinte ugyanolyan sivár, mint az *e*-zés. B134N szerint a legszebben Székelyudvarhelyen, Székelyföldön beszélnek magyarul, csúnya beszédnek pedig a városi fiatalság durva nyelvhasználatát tartja. K41F szerint Kőrösladányon, Sárospatakon és Debrecen környékén beszélnek a legszebben, legcsúnyábbnak pedig a füzesgyarmati¹¹ *i*-zést és a palóc nyelvjárást tartja.

A nem Szegeden vagy környékén nevelkedett K19F azt mondja, hogy a legtisztábban, legérthetőbben, legmagyarosabban az Alföldön, illetve az Alföld nagy részén beszélnek az emberek. Vélhetően ezt tartja tehát a legszebbnek is, bár utóbbi csak kikövetkeztethető. Legcsúnyábbnak a dunántúli beszédet tartja, nem tetszik neki a németes hangszínű beszéd¹² sem, illetve megemlíti még Sárospatak, Miskolc és Alsóvadász településeket is.

3.5. „Mögmarad-é az, ahogy a szegediek beszélnek?”

Azt is megkérdeztük adatközlőinktől, hogy mit gondolnak a szegedi nyelvváltozat jelenlegi helyzetéről, illetve milyenek képzelik el a jövőjét. Ezekre a kérdésekre hét interjúban kaptunk választ, melyekből a következők derülnek ki. Három adatközlőnk szerint csak bizonyos területeken, pl. falvakban, falusias jellegű városrészekben jellemző az *ő*-zés vagy csak ezeken a területeken fog megmaradni. B134N szerint valameddig még megmarad, például Tápén,¹³ mert ott sok fiatal átveszi az *ő*-ző nyelvjárást a szüleitől. Úgy érzékeli viszont, hogy a szegedi utcákon már alig hallani, hogy *ő*-znének. K59N szerint is csak a kisebb községekben, falvakban fog megmaradni, a városban nem, mert az előbbieken *nem fertőződnek* a sztenderd nyelvváltozattal. Azt is állítja, hogy a szegedi diákok beszédében már nem jellemző az *ő*-zés; akinek a beszédében még valamennyire felfedezhető, annál is eltűnik az iskola hatására. K48N elmondta, hogy fél, hogy el fog tűnni ez a nyelvjárási mód, és örülne neki, ha megmaradna, jó lenne továbbadni a következő generációknak. Javaslatként megemlítette a helyi adókat, ahol a bemondók beszélhetnének *ő*-zve, illetve példaértékű lenne, ha a helyi értelmiség felvállalná a nyelvjárást. Elmondta, hogy Tápén, Alsóvároson és a falvakban még jobban őrzik az *ő*-zést, de arról nem tett említést, hogy szerinte meddig fog megmaradni.

K19F inkább szituációhoz, vagyis kevésbé városrészhez vagy településhez köti a nyelvjárási fennmaradását. Befolyásoló tényező szerinte, hogy ki, mikor nevelkedett olyan környezetben, ahol megtanulhatta az *ő*-zést, és jár-e olyan helyen, ahol alkalmazza. Ez tehát azt jelentheti, hogy ha lesz olyan közeg, ahol használják az emberek, akkor megmaradhat.

¹¹ Felesége füzesgyarmati származású tanárnő. K41F kitér arra, hogy sem a felesége, sem annak szülei nem beszélnek *i*-ző nyelvjárási módokban.

¹² Itt nem derült ki, hogy pontosan mit ért ezen.

¹³ Tápé közigazgatásilag Szegedhez tartozik, de megőrizte hagyományos falusi jellegét.

Hárman azt említették, hogy vagy valamilyen módosuláson esik át az *ö-zés*, vagy egyáltalán nem fog fennmaradni. K41F szerint csak *metamorfózisban marad meg*, mint ahogyan ezt önmagánál is tapasztalta: *korábban organikus beszéd, most már csak mozaikos*. K46N és K60N fogalmazott a legborúlátóbban. K46N szerint az *ö-zés* ki fog kopni az iskolai oktatás miatt, mert elvárás az *e-zés*, a diákokról azt állítja, hogy *elég normálisan tudnak beszélni*. A normális alatt vélhetően a sztenderdhez közel álló változatot kell értenünk. K60N elmesélte, hogy a gyerekei ki szokták nevetni, amikor mérgében *ö-zve* beszél. Ilyenkor mindig megjegyzi nekik, hogy az *ö-zést* meg kell tanulni, de nem teszik, ami azt jelenti, hogy már náluk sem történt meg a nyelvváltozat átadása. Szerinte 100 éven belül el fog tűnni ez a nyelvjárás.

4. Összegzés

Mi látszik ezekből a rendkívül heterogén megnyilatkozásokból? Az interjúkból kiderült, hogy a nyolc adatközlőből hat gondolja úgy, hogy az *ö-zés* szép, melyet meg kell őrizni. A végig *ö-ző* terepmunkással csak hárman használták anyanyelvjárásukat, hárman — saját elmondásuk szerint — csak bizonyos helyzetekben (pl. mérgelődés) vagy körülmények között (pl. otthon, családi körben) használják *ö-ző* nyelvváltozatukat, az interjúhelyzetet pedig valószínűleg nem tartották annyira bizalminak, hogy *ö-zzenek*. Két adatközlő pedig egyáltalán nem beszél a nyelvjárásról, mert nem tősgyökeres szegediek. Természetesen az nyitott kérdés, hogy mennyire akartak az adatközlők (mind azok, akik nyelvjárásban beszéltek, mind azok, akik a sztenderdhez közel álló változatot használtak) pozitív képet mutatni magukról a végig *ö-ző* terepmunkás felé.

A négy aktív pedagógus önbevallása alapján az derült ki, hogy nem használják az iskolában a gyerekekkel való beszélgetések során az anyanyelvjárásukat, bár K59N nem rendszeres jelleggel, de ki szokott mondani egy-egy *ö-ző* alakot. A már nem aktív pedagógusok is mind arról számoltak be, hogy amikor ők tanítottak, nem használták az iskolai közegben a nyelvjárásról. Az aktív tanárok saját bevallásuk alapján azt mindig ki szokták a gyerekeknek emelni, hogy az *ö-ző* nyelvváltozat — és általában a nyelvjárás — érték.

Az iskolában történő javításokat illetően K48N arról számolt be, hogy szokta a gyerekek beszédét javítani, de mindig csak az általa nyelvhelyességi hibaként számon tartott jelenségeket (pl. suksükölés). Azt is állítja, a városi fiatalok nem vállalják fel az *ö-zést*, így vélhetően a javítás e tekintetben nem is merül fel a tanórákon. K46N csak az *ikes* igék ragozására hívja fel a figyelmet a diákok körében, és el szokta nekik mondani, hogy *ez a dél-alföldi régióban nyelvjárásai sajátosság is, és aki nem idevalósi, elképzelhető, hogy azt mondja rájuk, hogy bunkó paraszt*. Ezek alapján úgy tűnik, inkább a támogató attitűd lehet mérvadó esetükben, bár a néhány önbevalláson alapuló adat alapján ez nem jelenthető ki

biztosan. A már nyugdíjas K19F is kitért arra, hogy rendszeresen javította a gyerekek nyelvhasználatát, sőt az egyetemen a fiatal felnőttekét is, mert igyekezett megtanítani őket a helyes beszédre. Az nem derül ki, hogy a javító szándék a nyelvjárásra is vonatkozott-e, csak valószínűsíteni lehet, hogy igen. Úgy tűnik, nála inkább a felcserélő attitűd volt jellemző, amely talán arra vezethető vissza, hogy gyermekként őt is javították. Részben K48N és K59N is hasonló iskolai élményeket tapasztalt annak idején a tanári javításokat, intelmeket tekintve, míg mások (K60N, B134N) nem a tanári helytelenítés, hanem a korosztályuk negatív visszajelzései miatt változtattak beszédükön. Az viszont nem derül ki egyértelműen, hogy a támogató vagy a felcserélő attitűd erősödött-e náluk a későbbi, oktatással töltött évek során. Sajnos a tanárokkal készült interjúk során csak elvétve derültek ki a tanításra és annak megvalósulására vonatkozó, önbevalláson alapuló információk, így a kérdéskör fontosságának ellenére több adat nem áll a rendelkezésemre. Mindenképpen érdemes lenne a témával behatóbban is foglalkozni, akár egy újabb kutatás keretén belül különböző módszerek alkalmazásával (interjú, óramegfigyelés, kérdőív stb.) nemcsak a tanárok, hanem a diákok körében is.

Alapvetően nagyon vegyes kép rajzolódott ki. Van, aki a Szeged környéki települések iskoláiban tapasztalta a nyelvjárás használatát körülbelül 20 évvel ezelőtt is még, de van olyan is, aki már 60 évvel ezelőtt sem használta iskolai felelés közben, egyéb helyzetekben viszont igen. Ez egyébként hasonló ahhoz, amit a SZÖSZI-monográfia szerzői írtak le a 60 év fölötti korcsoport 30 elemzett interjúja alapján: „a Szegeden, a város különböző területein nevelkedett 22 adatközlő mindegyike úgy emlékezett, hogy mindenki nyelvjárásban beszélt [gyermekkorában]” (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 148–149). Ugyanakkor azt is tudjuk néhány adatközlő vallomása alapján, hogy már a 20. század közepén sem *ö*-ztek például az értelmiségi családok gyermekei vagy azok, akik Szeged belvárosában éltek, ehhez pedig a nyelvjárást beszélő gyerekek is igyekeztek alkalmazkodni (i. m. 125–126). A nyolc interjú adatközlői életkoruktól függetlenül szintén alkalmazkodtak az *e*-ző beszédmódhoz, csupán abban van különbség, hogy kinél mikor (általános iskolában, középiskolában vagy az egyetemi évek alatt) kezdődött el a folyamat a különböző egyéni élmények hatására.

5. Kitekintés

A kutatás arra mutatott rá, hogy a nyelvjárás egyre inkább visszaszorulóban van Szeged városában. Természetesen rögtön fel is merül a kérdés az elemzett interjúk adatainak fényében, hogy mennyire fogja elhinni a következő generáció, hogy megőrzendő a nyelvi hagyomány ezen formája, ha szinte alig használja valaki körülöttük. A SZÖSZI monográfiájából egyértelműen kiderül, hogy a

30 gyerekinterjú összesített *ö*-zhető szótagjainak 97%-a *e*-ző és csak 3%-a *ö*-ző (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 121). Ez azt jelenti, hogy a tanulók alig használták *ö*-ző szavakat, illetve a használt *ö*-ző kifejezések nagy része is csak a sztenderdben is váltakozó alakokat jelenti (pl. *fönt, föl, csöndes* stb.). Bár ez részben az idegen terepmunkással készített interjúhelyzet következménye is lehet.

A kiválasztott pedagógusinterjúk alapján kiderül, hogy a tanárok a tanórákon — saját bevallásuk szerint — kiemelik a nyelvjárások fontosságát. Az viszont kérdés, hogy van-e ennek tényleges eredménye. Nem sokkal meghatározóbb-e a kortársak véleménye? Úgy tűnik, utóbbi nagyon is befolyásoló tényező: egy, az interjú készítésekor 12 éves lány határozottan kijelentette, hogy nyelvjárásban beszélni „ciki”, így hiába beszél az egész családja az *ö*-ző nyelvváltozatot, otthon sem hajlandó a családi hagyománynak megfelelő nyelvváltozatot használni. Az édesanyjával készített interjúból pedig az derül ki, hogy a sztenderd használata már a bölcsődében, óvodában elkezdődött a gyermekeinél.¹⁴ És akkor még mindig nem beszéltünk részletekbe menően azokról a tanárokról, akik a hozzáadott helyett egyértelműen a felcserélő attitűd szellemében tanítanak. Ehhez érdemes lenne a SZÖSZI további pedagógusokkal készített interjúit is elemezni, sőt a vizsgálatba be lehetne vonni azokat a beszélgetéseket is, amelyek olyan személyekkel készültek, akik — ha nem is tanítanak, de — gyerekek körében, közelében végeznek munkát.

Irodalom

- DANCI ANNAMÁRIA 2011. Nyelvjárási háttérrel az iskolában. *Anyanyelv-pedagógia* 4/2. URL: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=315> (2017. november 29.)
- KONTRA MIKLÓS 2005. Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni? In: GÁBRITY MOLNÁR IRÉN–MIRNICS ZSUZSA szerk., *Közérzeti barangoló. Műhely- és előadás-tanulmányok*. Szabadka, Magyarországtudató Tudományos Társaság. 175–202. URL: <http://mek.oszk.hu/17100/17137/17137.pdf> (2017. november 29.)
- KONTRA MIKLÓS 2006. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In: SÍPÓCZ KATALIN–SZEVEÉNYI SÁNDOR szerk., *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvé-ről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. 83–106.
- KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest, Gondolat Kiadó.

¹⁴ A két interjút lásd a hivatkozott monográfia Függelékében (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 200–271).

- NÉMETH MIKLÓS 2017. Egy nagyvárosba olvadt nyelvjárásziget: Szeged–Kiskundorozsma. *Magyar Nyelvjárások* 55: 51–61.
- SÁNDOR KLÁRA 2001. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika* 45–46: 241–259.
- SINKOVICS BALÁZS 2017. Szegedi ő-ző beszélők attitűdjei és nyelvhasználata SZÖSZI-interjúkban. *Magyar Nyelvjárások* 55: 39–49.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.

Teachers’ Attitudes to Using the ő Sound in Some SzSI Interviews

The paper presents some of the interviews conducted with teachers as part of the project titled Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (Szöged Sociolinguistics Interview, SzSI). In what follows, I study the linguistic attitude of both active and retired teachers working at different levels of the school system towards the use of the ő sound instead of ě, and more extensively towards dialects in general. The interviews analyzed have revealed that teachers consider dialects to be important values and even call the attention of students to this, yet for themselves, they consider the standard version to be desirable or accepted. As the systematic exploration of teachers’ attitudes was not one of the original goals of the project, it should be emphasized that the conclusions drawn may be evaluated only in combination with other trends.

Keywords: linguistic attitudes, dialects, teacher interviews, sociolinguistics, SzSI